

ГЕОГРАФІЯ СОЦІАЛЬНИХ НЕГАРАЗДІВ: СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто історію становлення географії соціальних негараздів в Україні. Узагальнено найважливіші напрацювання із даної дисципліни за роки незалежності держави. Проаналізовано внесок українських вчених початку ХХ ст. в сфері географії соціальних негараздів.

Ключові слова: географія соціальних негараздів, злочинність, наркоманія, бідність.

Рассмотрено историю становления географии социального неблагополучия в Украине. Обобщено самые важные наработки с данной дисциплины за годы независимости страны. Проанализировано вклад ученых начала ХХ в. у сферу географии социального неблагополучия.

Ключевые слова: география социального неблагополучия, преступность, наркомания, бедность.

History of standing geography of social problems in Ukraine is regarded. The most important works at this discipline during state independency years are summarized. Input of Ukrainian scientists at beginning of XX century in geography of social problems is analyzed.

Keywords: geography of social problems, criminality, narcoticality, poverty.

Постановка проблеми. З-поміж економічних, політичних, екологічних, соціальних та інших проблем, які постали на початку ХХІ ст. перед українським соціумом, одними із найсуттєвіших є соціальні негаразди. Вони спричинені як деструктивними проявами в господарському житті держави так і тенденціями глобалізації сьогодення. У суспільній географії дані проблеми досліджує «географія соціальних негараздів». Оскільки наука є молодого, актуальним є вивчення історії її становлення в Україні.

Аналіз найновіших досліджень і публікацій. На сьогодні вже здійснені перші наукові розвідки з проблематики географії соціальних негараздів. Це напрацювання О. Заставецької [6], Л. Немець [7], О. Шаблія [15], Л. Шевчук [17] та інших вчених. Проте поза увагою дослідників залишаються проблеми історії становлення та розвитку географії соціальних негараздів в Україні.

Метою дослідження є аналіз історії становлення географії соціальних негараздів в Україні, узагальнення найважливіших напрацювань із даної дисципліни за роки незалежності держави.

Інформаційна основа дослідження. Передбачається аналітичний огляд та систематизація наявних українських літературних та картографічних матеріалів з проблематики географії соціальних негараздів.

Результати дослідження. В українській науці географія соціальних негараздів, як напрям соціальної географії почала розвиватися лише з середини 90-х рр. ХХ ст. Проте ще на початку ХХ ст. українські вчені-

географи торкалися проблем соціальних негараздів у суспільстві. Вони не здійснювали їх комплексного дослідження, а розглядали останні, як передумову, стримуючий фактор розвитку українського соціуму, як атрибут тогочасного становища українського етносу, тощо.

Так С. Рудницький у праці «Чому ми хочемо самостійної України» (1923 р.) звертає увагу на проблему бідності українського народу й одразу дає пояснення цього явища: *«Без просвіти не обійдеться також ремісник чи купець, занепад промислу й торгівлі серед українського народу йде виключно від недостачі просвіти. Ось чому український нарід такий бідний, що зі свого багатого краю мусить тікати до Америки, на Сибір чи в інші безвісти»* [10, с. 53].

Проблем голоду, недуг торкається у своїх працях Володимир Кубійович. Зокрема в праці «Географія українських й сумежних земель» даючи аналіз причин зменшення людності українських земель у 40-50 рр. ХХ ст. він зазначає: *«... пройшло зменшення людності через перевагу смертності над числом народин, через утрати на терені війни, але й через голод, пошесні недуги ...»* [3, с. 298].

Про соціальну нерівність згадували в своїх дослідженнях О. Степанів [13], І. Тесля [8], В. Садовський [9].

Зараз проблеми географії соціальних негараздів досліджують А. Голиков, О. Заставецька, Г. Лабінська, Л. Немець, У. Садова, А. Степаненко, Р. Скабара, О. Шаблій, Л. Шевчук та ін. Зокрема, в 1996 р. у праці «Вступ до соціальної географії» А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко вперше в українській суспільній географії розглянули проблему глобальної злочинності. Вони зазначили: *«злочинність, тероризм, наркотизм та інші антисуспільні явища викликають глибоку корозію всього механізму суспільного розвитку»* [4, с. 306-307]. Вчені звернули увагу на проблеми: транснаціоналізації злочинності, загального збільшення числа злочинів в світі – в середньому на 5% щороку; появи нового виду злочинності – електронна (кібернетична) злочинність.

Проблеми поширення активного туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії дослідила проф. Л. Шевчук у праці «Основи медичної географії» (1997 р.) [17]. Вона зазначила, що не лише асоціальна поведінка є стимулом виникнення даних захворювань, але й стресові ситуації, інтенсивність життя у великих містах, транспортна «втома» та інші фактори є причиною прояву соціальних негараздів. Наприклад, зміна політичної системи, проблеми економіки, глобальні зміни в соціальному житті призвели до втрати у багатьох людей ідеалів, бажання втекти від реальної дійсності, що зумовило високий рівень захворюваності на наркологічні розлади [17, с. 64].

Проривом у становленні географії соціальних негараздів в Україні стало видання у 2001 р. праці проф. О. Шаблія «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» один із розділів якої присвячений соціальним неблагополуччям – «Географія соціальних негараздів» [16, с. 587-602]. У ньому вчений зазначає, що соціальна географія вивчає

територіальну організацію тіньових сторін життя суспільства до яких варто віднести: зубожіння населення, «чорний ринок», наркоманію, індивідуальну і групову злочинність, проституцію тощо. Всі ці явища, за проф. О. Шаблієм визначають соціальне неблагополуччя суспільства вагоме місце серед яких займає злочинність.

У цілому, в даній праці проф. О. Шаблій: розробив теоретико-методологічні засади географії соціальних негараздів: обґрунтував, що радикальна географія й географія соціальних негараздів – це синоніми однієї й тієї ж наукової дисципліни; здійснив детальний аналіз злочинності, зокрема такого її виду як злочини держави; запропонував перелік соціальних та економічних показників, які є індикаторами розвитку соціальних негараздів; здійснив районування території України за розвитком соціальних негараздів, а також провів детальний аналіз виділених макрорегіонів; вивів своєрідний геопросторовий закон для території України: *при русі із заходу на схід (точніше із північного заходу на південний схід) рівень економічних і окремих демографічних чинників поліпшується, а більшість соціальних характеристик мають тенденцію до погіршення* [16, с. 598].

В 2006 р. на території України була захищена перша кандидатська дисертація з проблематики географії соціальних негараздів, а власне злочинності: Скабара Р. М. «Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області)». У дисертації ґрунтовно проаналізовані чинники, які впливають на розвиток злочинності в Львівській області, досліджено компонентний склад та особливості територіальної організації злочинності області, а також введено в обіг поняття *геокриміногенне положення* – сукупність просторових відношень, взаємозв'язків і взаємодій суспільно-географічних об'єктів, які впливають чи у майбутньому впливатимуть на динаміку, загальний стан, просторову та видову структуру злочинності на досліджуваній території [11, с. 6] та *геокриміногенний район* – значна цілісна ділянка території з своєрідною сукупністю взаємопов'язаних елементів демографічного, соціально-економічного, соціально-просторового, соціально-політичного та природно-географічного характеру, які прямо чи опосередковано впливають або в майбутньому впливатимуть на специфіку криміногенної ситуації [11, с. 10].

Продовженням даних досліджень стала публікація у 2008 р. статті Лабінської Г. присвяченої характеристиці жіночої злочинності Львівщини – «Особливості жіночої злочинності у Львівській області» [6], та вихід у світ в 2007 р. праці проф. Шевчук Л.Т. «Соціальна географія», де розкриті теоретичні передумови становлення соціальної географії, зокрема формування такого нового напрямку соціальної географії, як віртуальна соціальна географія, а в ній існування проблем кібернетичної (електронної) злочинності [18].

На початку ХХІ ст. відбулися зрушення і у виданні картографічної продукції з проблематики соціальних негараздів. Зокрема в

«Комплексному атласі України» («Картографія», 2005 р.) вміщена карта «Кількість хворих на активний туберкульоз». В «Атласі вчителя» («Картографія», 2010 р.) соціальні негаразди представлені у розрізі аналізу соціальних проблем світу: карти «Захворюваність на СНІД», «Захворюваність на туберкульоз», «Алкоголізм і наркоманія» [1, с. 109-110]. Значне місце картографічній продукції з проблем соціальних негараздів присвячено в «Атласі глобальних проблем світу»: карти «Нерівність», «Бідність», «ВІЛ/СНІД», «Протидія корупції» [2].

Стислий огляд інших публікацій із проблематики географії соціальних негараздів за період 2006-2011 рр. представлений в таблиці 1.

Таблиця 1. Огляд досліджень із проблематики географії соціальних негараздів, 2006—2011 рр.

<i>Прізвище та ініціали авторів, назва статті</i>	<i>Рік</i>	<i>Науковий центр</i>	<i>Основна ідея статті</i>
<i>Дудник І.М., Логвич М.М.</i> Соціально-адаптивні захворювання як складова соціально-духовних проблем розвитку регіонів.	2006	Київ, Полтава	Аналіз на поширення ВІЛ/СНІД, туберкульозу, наркоманії в Україні
<i>Мезенцева Н.І.</i> Соціальна безпека регіонів України у контексті соціальної політики	2006	Київ	Обґрунтовано необхідність врахування соціальних негараздів у розробці соціальної політики
<i>Мельник І.Г.</i> Соціальна безпека регіон як об'єкт дослідження суспільної географії.	2009	Луганськ	Врахування соціальних негараздів у розробці соціальної політики
<i>Кузишин А.В.</i> Оцінка рівня добробуту населення через показники якості життя населення (на прикладі Тернопільської області)	2009	Тернопіль	Врахування індексу неблагополуччя, як складова якості життя
<i>Білецький М.І., Котик Л.І.</i> До становлення науки «географія соціальних негараздів» в Україні	2010	Львів	Розкрито історію дослідження географії соціальних негараздів у світі та Україні
<i>Ключко Л.В., Ліхван В.Ф., Немець О.К.</i> Соціальна безпека населення Західних та Східних регіонів України	2010	Харків	Проаналізовано складові соціальної безпеки регіонів та роль соціальних негараздів у її формуванні
<i>Ліхван В. Ф.</i> Демографічні показники як індикатори соціальної безпеки населення (на прикладі України)	2011	Харків	Аналізується злочинність, кількість хворих на ВІЛ/СНІД на регіональному рівні, як складові загрози соціальної безпеки регіону гуманітарного походження

<p><i>Котик Л.І, Мамчур О.І, Пелих М.Г.</i> Використання потенціалу Шацького національного природного парку для задоволення рекреаційно-туристичних потреб мешканців Львівської області</p>	<p>2011</p>	<p>Львів</p>	<p>Здійснено аналіз захворюваності на туберкульоз населення Львівської області та його вплив на розвиток рекреації в межах Шацького національного природного парку</p>
<p><i>Кіпчач Ф.</i> Географія загальної злочинності в Україні</p>	<p>2011</p>	<p>Львів</p>	<p>Проаналізовано та оцінено стан злочинності в Україні у територіально- хронологічному аспекті</p>

Укладено на основі: Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. - № 9. - 2011; Вісник Львівського університету. Серія: Географія. - Вип. 39. - 2011; Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку: [матер. наук-практ. конф. з міжн. участю (м. Харків, 10-11 листопада 2011 р.)] / [гол. ред. кол. В. С. Бакіров]. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011; Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку [матер. наук.-практ конф. з міжн. участю (м. Харків, 4-5 листопада 2010 р.)] / [гол. ред. колегії В. С. Бакіров]. - Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010; Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: [зб. наук. праць]. - Херсон: ПП Вишемирський, 2009; Наукові парадигми географічної освіти України в ХХІ столітті: [зб. наук. статей II міжвуз. наук.-практ. конф.]. - Донецьк : ДОУ, 2006.

На сьогодні географія соціальних негараздів займає чільне місце в системі суспільно-географічних дисциплін. Вона, згідно з класифікацією суспільно-географічних дисциплін проф. О. Шаблія, входить в блок основних дисциплін суспільної географії (на схемі подана як радикальна географія) й розміщується в групі галузевих дисциплін блоку соціальної географії поряд з такими дисциплінами як географія сфери послуг, географія споживання, рекреаційна географія, географія способу життя, гуманістична географія, географія поведінки, сакральна географія та географія науки й культури [15, с. 27]. *Загальним об'єктом дослідження наукової дисципліни є тіньові сторони життя суспільства, предметом дослідження – геопросторова організація тіньових сторін життя суспільства. Конкретними об'єктами дослідження є форми геопросторової організації тіньових сторін життя, як то: геокриміногенні пункти, центри, вузли, кущі, райони; геонаркотичні пункти, центри, вузли райони тощо.* Варто зазначити, що географія у вивченні соціальних негараздів розкриває особливості їх територіального поширення, обґрунтовує зв'язок географічного положення населеного пункту, його людності, господарського, соціального розвитку та видового різноманіття й ступеню розвитку соціальних негараздів в нім.

Що до назви *географічної дисципліни*, то зараз в наукових публікаціях зустрічається три її іменування: «радикальна географія» [5, 15], «географія соціальних негараздів» [7, 16], «географія соціального неблагополуччя» [16].

Усі вони мають одну об'єктну й предметну сферу дослідження, проте відображають різні підходи й акценти в становленні та розвитку наукової дисципліни. Так термін «радикальна географія» використовують, коли говорять про дослідження тінювих сторін життя суспільства на Заході. В українських дослідженнях, які розпочалися з середини 90-х рр. ХХ ст. й припали на період соціально-економічної кризи, вживають термін «географія соціальних негараздів». Щодо використання назви «географія соціального неблагополуччя», то вона є синонімічною до назви «географія соціальних негараздів», оскільки первинно терміни «негаразди» і «неблагополуччя» в українській мові означають соціальне зло. Цю тезу пропагує проф. О. Шаблій, який в праці 2001 р. «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» у розділі «Географічні особливості соціального зла» почергово вживає ці терміни, як синоніми, а також зазначає що: «*На Заході географію соціального неблагополуччя досліджує так звана радикальна географія*» [16, с. 587].

Іноді, ще застосовують термін «екстремальна географія» [12], про те це відмінна від «географії соціальних негараздів» дисципліна, яка тільки частково перекривається з останньою в сфері об'єкту дослідження.

Оскільки географія соціальних негараздів виокремилася в соціальній сфері суспільної географії, то її понятійно-термінологічний апарат в більшості формують категорії, терміни та поняття даної дисципліни. Крім того, поняттєво-термінологічний апарат географії соціальних негараздів збагачений науковими напрацюваннями з суміжних та дотичних до неї дисциплін, зокрема соціології (соціальний портрет міста, соціальний портрет міського жителя, смуток міст, соціальне середовище), кримінального права (злочин, покарання), медицини (санітарно-гігієнічні стандарти міської забудови, здоровий спосіб життя, залежність, наркоманія, активний туберкульоз), психології (психотипи особистостей, страх, відчай, апатія, депресія) і т.д.

На сьогоднішньому етапі свого розвитку географія соціальних негараздів перебуває в тісних зв'язках з іншими дисциплінами. Зокрема вона має близькі генетичні, інформаційні, організаційні зв'язки та зв'язки з використанням однією наукою теоретичних положень, понять та методичних засобів іншої з усіма дисциплінами суспільної географії. Ці зв'язки є як прямими так і зворотними. Крім того, інформаційні зв'язки складаються між географією соціальних негараздів та соціологією, криміналістикою, регіональною економікою, психологією, медициною тощо.

З-поміж основних функцій, які виконує географія соціальних негараздів на початку ХХІ ст. варто назвати теоретичну, конструктивну, просвітницьку та виховну (поглиблення знань населення про «тінюві сторони життя суспільства»; запобігання залучення до тінювих сторін життя суспільства, як то наркоманії, злочинності, алкоголізму і т.д.).

Географія соціальних негараздів має певний набір понять і категорій, що формують її поняттєво-термінологічний апарат та характеризують

розвиток теоретичного ядра науки. До таких понять перш за все відносять: негаразди, злочин, злочинність, наркоманія, безпритульність, кіднепінг, алкоголізм, ігроманія тощо.

Варто зазначити, що в географії соціальних негараздів вже зроблені перші спроби формування поняттєво-термінологічних систем. Зокрема, поняттєво-термінологічну систему «Суспільно-географічні аспекти злочинності» розробив Скабара Р.М. [11, с. 5]

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні географія соціальних негараздів в Україні є на етапі становлення: розвивається її поняттєво-термінологічний апарат, укладається внутрішня структура науки. Наприклад, в останній, за аналогією до напрацювань проф. О. Шаблій у суспільній географії, можна виділити галузеві дисципліни географії соціальних негараздів, як то: географія бідності, географія нерівності, географія злочинності, географія наркоманії, географія кіднепінгу, географія алкоголізму, географія ВІЛ/СНІДу, географія проституції, географія ігроманії, географія on-line-залежності та просторові дисципліни: географія соціальних негараздів поселень, географія соціальних негараздів регіонів, географія соціальних негараздів країн, географія соціальних негараздів світу. На останньому просторовому рівні географія соціальних негараздів виходить на рівень географії глобальних проблем світу де соціальні негаразди розглядаються на рівні з проблемами війни і миру, забезпечення продуктами харчування тощо.

1. Атлас вчителя. - К. : ДП Картографія, 2010.
2. Атлас глобальних проблем світу. - К. : Картографія, 2009.
3. Географія українських і сумежних земель / [за ред. В. Кубійовича]. - Т. 1. - [факс. перевид.]. - К. : Обереги, 2005.
4. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії : [підручник] / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. - К. : Либідь, 1996.
5. Джонстон Р. География и географы. Очерк развития англо-американской социальной географии после 1945 г. : [пер. с англ.] / Р. Джонстон. - М. : Прогресс, 1987.
6. Заставецька О. В. Комплексний соціальний і економічний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження / О. В. Заставецька. - Тернопіль, 1997.
6. Лабінська Г. Особливості жіночої злочинності у Львівській області / Г. Лабінська // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Географія. - Вип. 35. - 2008.
7. Немець Л. М. Про завдання соціальної географії в дослідженні соціального розвитку регіонів України / Л. М. Немець // УГЖ. - № 2. - 2004.
8. Професор Іван Тесля / [упоряд. О. Шаблій]. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002.
9. Професор Валентин Садовський / [упоряд. О. Шаблій]. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004.
10. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України / С. Л. Рудницький / [упоряд., передмова О. І. Шаблій]. - Львів : Світ, 1994.
11. Скабара Р. М. Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : [авториф. дис. ... канд. геогр. наук] / Р. М. Скабара. - Львів, 2003.
12. Социально-экономическая география Украины / [за ред. проф. О. Шаблій]. - Львів : Світ, 1995.
13. Степанів О. Наукові праці. Есе. Спогади / О. Степанів / [упоряд. О. Шаблій]. - Львів : Вид. центр НТШ, 2003.
14. Стратегія подолання бідності : Указ Президента України від 15 серп. 2001 року №637/2001 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
15. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: [підручник] / О. І. Шаблій. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

16. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
17. Шевчук Л. Т. Основи медичної географії : [текст лекцій] / Л. Т. Шевчук. - Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1997.
18. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : [навч. посібник] / Л. Т. Шевчук. - К. : Знання, 2007.